

France Vreg

**SPORAZUMEVANJE ŽIVIH BITIJ. ETOLOŠKI VIDIKI
KOMUNICIRANJA, VEDENJA, DELOVANJA IN
PREŽIVETJA ČLOVEKA IN ŽIVALI.**

Teorija in praksa, Ljubljana, 1997.

Kako to, da smo se slovenski sociologi tako dolgo in tako vneto ukvarjali z vsakdanjim življenjem - z delom, družino, politiko ipd.? Stvarmi, ki jih je že živeti tako nezanimivo, da jih raje "potisnemo v habitualizirano polzavedno", kaj šele, da bi jih raziskovali? In zakaj smo tako vztrajno marginalizirali, če se nismo že izogibali resnično zanimivim temam, kot so oblike igre in/ali ustvarjalnosti v prostem času ali pa različne ravni oblikovanja zavesti? Sama dobra vprašanja, ki pa imajo še boljše odgovore. Omenimo samo prve tri.

Prvi odgovor: slovenski sociologi smo se zgledovali pri družboslovno bolj razvitih okoljih. Na zahodu pa je sociologija v prizadevanju, da bi postala akademsko spodobna disciplina, postajala predvsem dologočasna. Sociologi so največkrat raziskovali predvsem stvari, ki so jih bili sponzorji (ljudje v centrih političnega in gospodarskega odločanja) pripravljeni financirati. Z zanimivejšimi temami so se, če jih niso v dolgoletnem sociološkem drilu že pozabili, ukvarjali kvečjemu v svojem prostem času.

Drugi odgovor: slovenska sociologija se je poleg tega razvijala v socializmu, v katerem so prišle hegemonске vrednote kapitalizma še bolj do izraza (ne pozabimo, da je bil socializem zamišljen kot veliki industrializem namesto majhnega in racionalnost planiranja namesto anarhije na trgu!). Komunisti so nas z vso resnostjo prepričevali, da se najzanimivejše stvari v življenju dogajajo za tekočimi trakovi v tovarnah, na političnih sestankih ali v osnovni reproduktivni celici. Od tod toliko raziskav s področja sociologije dela, delegatskega sistema ali nuklearne družine.

In še tretji odgovor - ta pa je pretežno znotrajsociološki: da bi ustvarili sociologijo kot avtonomno vedo, so si klasiki sociologije nadse prizadevali, da bi vzpostavili jasne meje med vedo in drugimi disciplinami. Sociologija je otrok osvobajanja od naravoslovja na eni in drugih družboslovnih ved na drugi strani. In počasi smo začeli sociologi verjeti, če parafraziram Wittgensteina,

da so meje discipline meje nekakšnega "sociološkega sveta". Prav nič presenetljivo ni, da o tem umetno skonstruiranem svetu ni bilo kaj prav posebno zanimivega povedati.

Na srečo pa prihajajo nove generacije znanstvenikov, tako naravoslovcev kot družboslovcev, ki teh namišljenih mej več ne priznavajo. Zanima jih celovit (pa ne celovit v pomenu nekakšnega novodobniškega holizma) pogled na svet živih bitij, znotraj te perspektive pa še posebej tudi celovit pogled na človeka. Oblikuje se - malo afektirano rečeno, a vendarle - nova paradigma vede o človeku v kognitivni znanosti, ki zastavlja sveža, drugačna in po mojem mišljenju tudi zanimivejša vprašanja. Kaj je zavest in kaj samozavedanje? Kako živa bitja oblikujejo svoj kulturni svet? Čemu rabijo sanje? Kako vpliva na konstrukcijo sveta oblika zaznave? In še kopica podobnih vprašanj, ki so vsa tesno povezana s procesiranjem informacij v možganih. Sama vprašanja, ki nas zanimajo že od otroštva, pa si jih znotraj tradicionalne znanosti nismo upali zastavljati.

Franceta Vrega lahko vsekakor uvrstimo med tiste avtorje, ki oblikujejo nov odnos do razumevanja sveta živih bitij na Zemlji. Njegovo delo je še toliko zanimivejše in toliko bolj inovativno v kontekstu sodobne Slovenije, ker se tudi avtor zaveda, da je pri nas treba šele postaviti teoretske temelje naše etologije (str. 15).

Avtor na izrazito interdisciplinaren način osvetljuje pojave komuniciranja, vedenja, čustvovanja, delovanja in preživetja živali in ljudi. Vprašanje, ki kot rdeča niti veje skozi celotno delo, pa je: ali imajo živali miselno življenje, ki je podobno človekovemu, ali pa se odzivajo le s prirojenimi vzorci delovanja (str. 190)? Ali še drugače povedano, ali njihovo delovanje določajo v genih programirani vzorci ali pa moramo upoštevati tudi učenje? Težava, ki se je prav dobro zaveda tudi avtor, je v tem, da nam živali ne morejo sporočiti svojih doživetij, spoznanj in čustvovanj. (Težava je podobna tisti, ki si jo behaviorist pri raziskovanju človeka nakoplje prostovoljno - o notranjem dogajanju sklepa predvsem po zunanjih kazalcih delovanja.) France Vreg zelo nazorno prikazuje, da moramo pri mnogih živalih upoštevati obe ravni, torej tako prirojeno kot priučeno, vendar pa nas hkrati opozarja tudi na to, da so mnoge oblike odzivanja prirojene in hkrati tudi priučene (živo bitje dedno obliko vedenja izboljšuje z učenjem; str. 160). Udobna delitev na priučena in prirojena obnašanja, ki je postala sestavni del tradicionalne družboslovne modrosti, je torej v svojem bistvu zelo problematična.

Vzemimo za ponazoritev teh dilem primer psov, ki so avtorju še posebno blizu.

Raziskovalci iz ZDA so se odločili, da odkrijejo potencialno najnevarnejše pasje pasme. Vendar pa so prišli do spoznanja, ki je na prvi pogled presenetljivo, da določene pasme niso same po sebi nevarnejše od drugih. Agresivnost se namreč bolj izrazi pri tistih psih, pri katerih se združujejo endogeni (genske predispozicije) in eksogeni dejavniki (surovo ravnanje lastnika, premajhen pesjak, nepravilna prehrana, napačna vzgoja, lastnik je zavrta oseba itd.; str. 40).

Na drugem mestu avtor ugotavlja, da sta pes in njegov lastnik kognitivno in afektivno povezana, le da pri psu prevladuje emocionalna vez (str. 75). Na primeru svojega nemškega ovčarja ugotavlja avtor že kar svojevrstno osebnost psa.

Kljub temu pa nas na drugem mestu opozarja na nevarnost, da bomo psa počlovečili, iz njega naredili našega "kosmatega otroka" (str. 118). Do tega pride takrat, ko si začnemo domišljati, da doživlja pes svet podobno kot mi. Vendar pa ni tako. Če že nič drugega se moramo zavedati, da konstruira pes svoj svet predvsem z vonjem, ljudje pa se zanašamo pretežno na vidno zaznavo. Pes pa ima tudi svoje čustveno življenje. V primerjavi z našim je sicer bolj rudimentarno, a vendar dokaj kompleksno, predvsem pa, kot smo videli, prevladujoče v vsakdanjem življenju psa. Tako na primer pes čuti jezo, strah, veselje, žalost, prijaznost, vzemirjenost, zadovoljstvo, samozavest in podrejenost (str. 220).

Ti in številni drugi primeri kažejo, da moramo tudi pri živalih upoštevati kulturo. Če definiramo gensko evolucijo kot prenos informacij z molekulami od enega bitja na drugo, razumemo s kulturno evolucijo posredovanje informacij z učenjem. Prva oblika posredovanja informacij je seveda neprimerno počasnejša (Bonner, 1980: 18).

Smiselno pa je razlikovati obliko učenja in kot posledico kulturo pri človeku in drugih živalih. Živali se po pravilu učijo le izkustveno, ko na podlagi lastne izkušnje, s 'poskusom in napako' pridejo do spoznanja zase. Naslednjo stopnjo predstavlja observacijsko učenje: žival se uči že z opazovanjem drugega bitja. Človeka pa odlikuje konstruktivno učenje: v možganih si zamišlja potencialna stanja in najboljše rešitve (Bickerton, 1992: 158).

Meja med človekom in drugimi bitji ni tako radikalna, kot se nam to včasih dozdeva v naši vzvišeni optiki. Velika večina živali ima vsaj rudimentarne oblike kulturnega življenja in te so pomembne za njihovo preživetje. Tako kot pri človeku tudi pri živalih kultura modificira sicer nezavedne oblike delovanja. Razlika je predvsem v kompleksnosti kulture pri človeku, ki je posledica konstruktivnega učenja v bolj razvitih možganih. Tako človek kot druge živali komunicirajo, le da je človek razvil zapleteno obliko simbolne komunikacije (jezik). Tako človek kot druge živali imajo zalogo vedenja, le da pri človeku raste, se kumulira in razvija. Tako človek kot druge živali imajo čustva (pri živalih je lahko v vsakdanjem življenju čustvovanje celo močnejše), le da je pri človeku bolj posredovano (tako pes kot človek na primer pozna jezo, le človek pa je lahko ogorčen, besen, blazen ipd.). Zelo spekulativno bi lahko rekli, da obstajajo dovolj enotna biološka tipologija čustev ter številne kulturno posredovane emociologije. In dalje - če so emociologije pri drugih živalskih vrst dokaj konstantne, se pri človeku pomembno razlikujejo glede na kulturne svetove različnih skupnosti.

Ob branju zanimive knjige Franceta Vrega se bralcu zastavlja še eno pomembno vprašanje - kako prodreti v čustveni in miselni svet živali? Se obnašamo antropocentrično, če sklepamo, da pes razume naše ukaze? Gre za - s stališča naših ciljev - smisljeno, ekonomično predpostavko, zaradi katere pa še ne moremo sklepati o notranjem dogajanju drugega bitja? Ali so svetovi drugih bioloških bitij za nas za vedno zaprti? Čeprav previdnost ni odveč, nas pričujoče delo - pa tudi številna druga razmišljanja s tega področja - navaja na misel, da so nam svetovi drugih živih bitij do neke mere odprti, da so odgovori na številna vprašanja v dosegu znanosti. Razlog za to je preprost. Ljudje smo se razvili v istem evolucijskem procesu, zato so nam drugi biološki svetovi sicer do neke mere vedno tuji, a vendar hkrati vedno tudi domači.

Knjiga pa bralca opozarja še na eno vprašanje - da moramo še enkrat premisliti svoje odzivanje na svet. Če se v resnici odlikujemo predvsem po tem, da smo razvili kompleksnejšo kulturo in s tem med drugim tudi moralno, nam to nalaga le odgovornost za življenje drugih bioloških svetov in bitij, ki jih vzpostavljajo, nikakor pa nam ne dovoljuje brezobzornosti in samovolje. Na žalost pa se ljudje največkrat obnašamo tako kot tisti junak iz dela Kurta Vonegutta mlajšega, ki je postal prepričan, da je edino čuteče bitje na Zemlji in je potem s preostalimi "roboti", počel, kar se mu je zljubilo.

Knjiga Franceta Vrega Sporazumevanje živih bitij predstavlja pomembno delo slovenskega družboslovja. Svoj namen pa bo v celoti doseglo šele takrat, ko si bosta kognitivna znanost in kognitivno družboslovje izborila svoje mesto v slovenski znanosti.

Gregor Tomc

LITERATURA

Bickerton, D. (1992). Language & Species. The University of Chicago Press: Chicago & London.

Bonner, J.T. (1980). The Evolution of Culture in Animals. Princeton University Press: Princeton.